
NOAK HELYNEVEK ÉS SZEMÉLYNEVEK

1. Egy helynév vizsgálata esetén két kérdést is tisztáznunk kell: egyrészt azt, hogy a név hol és milyen helyet jelöl, másrészt azt, hogy milyen eredetű. Ha pedig – mint az adott esetben is – történeti helynév a vizsgálatunk tárgya, akkor a névadás korát, történeti körülményeit is fel kell derítenünk. Munkánk kezdetén természetesen át kell tekintenünk a történészek, nyelvészek, geográfusok eddig publikált kutatási eredményeit is.

A *Noak* helynév már az Árpád- és Anjou-korban, 13–14. századi okleveleinkben és azok későbbi átirataiban, országosan több helyütt is előfordul. Lássunk néhány példát, a teljesség legcsekélyebb igénye nélkül, csupán szűrőpróbák alapján, főképp GYÖRFFY adataira támaszkodva. Gömör megyében: 1272/1303: *t. Noak* (ZO. 1: 28–32), 1295/1315: *t. Noak* (Gy. 2: 530); — Győr megyében: 1271: *t. Noak*, 1325/1489/16. sz.: *portio in Noah* (Gy. 2: 611); — Hont megyében: 1312: *de Noak* (Gy. 3: 223); — Nógrád megyében: 1341/1347: *p. Noak* (Gy. 4: 281); — Valkó megyében: 1398: *p. Kwzepnoak* (ZsO. 1: 576); — Verőce megyében: 1255: *t. Noak* (Reg.Arp. I/1–3: 324); — Dráván túl: 1308: *p. Noak* (AOkl. 2: 198, 1420: ZsO. 7: 538). — Meg nem határozott helyen: 1276: *castrum Noak* (Reg.Arp. II/2–3: 158–9), 1347: *p. Noak* (AOkl. 4: 176–7).

A 14. század második felétől a legtöbb oklevélben és átiratban már *Nouak*, *Novak*, *Nowak* alakban szerepelnek a korábbi *Noah* vagy *Noak* helynevek (pl. Nógrád megyében a mai *Mátranovák*). Ma már egyetlen *Noah* ~ *Noak* helynév sem található a magyar helységnévtárban.

A Gömör megyei *Noak*-ról maradt ránk a leggazdagabb középkori okleveles adatsor, ugyanakkor ennél a legvitatottabb, hogy hol volt az a település, amelyet e név jelölt. Ezért ezt tesszük alaposabb vizsgálat tárgyává.

2. A Gömör megyei *Noak* helye

2.1. Történeti előzmények. – Vizsgált vidékünk, a Sajó-völgy egyik északi oldal-völgyének, a Száraz-völgyek (G. 1: 98–107) egyikének, mai térképeink szerint a Csörgőspataknak a völgyfőjében terül el. Az Árpád-korban e völgy patakját *Ragály Szuhája* (*Ragal Zuhaya*) néven említi egy 1283. évi oklevél (ZO. 1: 52–4). A Sajó völgye a honfoglalás előtt, 803–895 között a bolgár kánság végvidéke volt (Gy. 2: 462–3, KNEZSA 1963: 27–44), azután 895-ben Árpád hadainak az uralma alá került. A bolgár megszállók többsége vereségük után a magyar hadak elől hazamenekült, itt maradtak és meghódoltak viszont a magyaroknak azok a bolgár jellegű ósláv nyelvet beszélő és már bizánci keresztény szláv népelemek, amelyeket a bolgárok – föltevésem szerint – a bizánciaktól a 9. század közepe táján elfoglalt és Bulgária részévé tett macedón területekről hurcoltak ide szolganépnek (Anonymus 12: 90–1; DÉNES 1983: 15–20, 1998a: 341–3, 2012a: 58–62). A honfoglaló magyarok, mint a Bódva-völgyben is tették (Anonymus 18: 96), a Sajó-völgy felsőbb, még lakatlan szakaszába telepítették át a meghódolt délszláv szolganépeket, ahol feladatuk a 9–10. században erdőirtás és vasművesség volt (HECKENAST et al. 1968; DÉNES 1998a: 346–7, 1998b: 274–9). E gyeprüvidéket a honfoglaláskor nem ülték

meg magyar nemzetségek, így ezek északi része a tornai királyi uradalom része lett, más részén István király határvármegyét szervezett, és Gömörvár alá rendelte a megyének talán a harmadát (Gy. 2: 466). Ez utóbbi jelentős területeken a 11–12. században félszabad magyar paraszt várnépekkel műveltették meg a földeket (Gy. 2: 469). A várnépi családok, amelyeknek feladatuk volt egy-egy földterület megművelése, fölépítették ott tanyájukat. A 11–12. század szokásainak megfelelően az így megült területet rendszerint az első tanyaház fölépítőjének pusztja nevével nevezték meg. Ezek azután kis települések, falvak csírái lettek, amelyek az első telepes nevét viselték továbbra is; némelyek, például Kecső a mai napig is. Ezeket a nagy kiterjedésű várföldeket a 12. század vége felé a király nagybirtokokként adományozta el híveinek. Így jutottak itt az 1100-as évek végén nagybirtokhoz a Nógrád megyéből származó Kacsics vagy Kácsik nembéliek (G. 1: 98–101, Gy. 2: 468, DÉNES 1998a: 347–9). E birtok területén állnak ma Hosszúszó, Kecső, Aggtelek, Kánó, Imola és Trizs községek (ILA 1940: 22). E nagybirtok határain belül volt a 13–14. századi oklevelekben szereplő, *Noak* nevű birtok is. A tatárjárás nem kerülte el ezt a vidéket sem, itt is akadt nyilván teljesen elpusztított falu, amelynek romos helyét annak idején a nevéhez kapcsolt *-telek* utótaggal jelölték meg. Ha a pusztá telkeken a tatárjárást követő évszázadban újra épültek házak, és létrejött új település, akkor az már a hely *-telek* utótagú nevét őrizte meg. Erre GYÖRFFY számos helyen felhívja a figyelmet munkáiban (pl. Gy. 1: 205, 2: 118).

A tatárjárás után, 1243-ban IV. Béla király a tornai királyi uradalomról leválasztott, hatalmas pelsőci uradalmat adományozta a tatárjárás idején mindvégig hűséges Ákos nembéli kísérintek és védelmezőinek, a Bebekek elődeinek. Az adománybirtok határos volt a Kacsics nembélieknek a mai Hosszúszó és Kecső területén húzódó birtokaival. Az adománylevélben rögzített határjárás ugyan nem sorol fel e helyütt településneveket, de leírja, hogy a határ e szakaszán a Kacsics nembéli Éliás comes fivére, Egruh volt a szomszéd birtokos (KATONA 1981: 317).

2.2. A terület alaposabb megismerése. – Még középiskolás voltam, amikor egy iskolai kirándulás során megismertem az aggteleki Baradla-barlangot, amelynek csodája egy életre megragadott. Az 1950-es évek elején csatlakoztam a Budapesti Meteor Sport-egyesület turistáihoz, s mint tapasztalt cserkészvezető és mint a történelem egyetemi oktatója, rövidesen a szakosztály fiataljainak túravezetőjeként jártam a környező hegyeket és a budai barlangokat. Nyaranta pedig többhetes barlangkutató táborokat szerveztünk Aggteleken és vidékén, Teresztenye, Égerszög, majd Imola határában is (SZENTES 2011, DÉNES 1961). Egyik kutatótáborunk alkalmával az imolai Tó-berkében segítettünk a régészeknek az imolai őskohók feltárásában is.

1957 tavaszán Jakucs László aggteleki barlangigazgató felkérésére egy idősebb turistatársammal, Molnár Lajossal (Moli bácsival) együtt bejártuk a Sajó–Bódva közét Putnoktól Tornanádaskáig, majd ennek alapján megírtam az általam kidolgozott felszíni túraútvonalakat és azok látnivalóit a JAKUCS által szerkesztett Aggtelek-útikalauz számára (DÉNES 1957). E többhetes bejárás során még jobban megismertem Aggtelek vidékét, ami további felszíni és felszín alatti, illetve levéltári kutatásokra ösztönzött.

1959-ben részt vettem az aggteleki Baradla-barlangban a Jakucs által szervezett két-napos faggyúfáklyás expedíción (DÉNES 1960a), amelynek során az éjszakát a *Szultán pamlaga* nevű, pompás mésztufaképződmény feletti kis sziklaplatón töltöttük. Ott mesélte el Jakucs, hogy nemrég egy véletlen folytán fölfedezte, hogy a fejünk felett egy emeletnyivel

magasabban át lehet bújni a cseppkőoszlopok közti résen egy már évszázadok óta elfeledett, rejtett terembe, ahol egy kis vízerecske mellett cserépdarabkák heverték. Ezekről a régész szakértők megállapították, hogy egy részük kora vaskori (hallstadti) edénytöredék, de van köztük tatárjáráskori és a török hódoltság korából származó is (PATEK 1960, JAKUCS 1962, DÉNES 2011). Ez a kétségbevonhatatlan hitelességű leletanyag, amelyet én még a lelőhelyen in situ tanulmányozhattam, bizonyította számomra, hogy már a tatárjárás előtt magyar település állt a barlang közelében, amelynek népe az általa jól ismert Baradlában talált menedéket a támadók elől, akik így csak a települést tudták elpusztítani, de annak lakossága túlélte a tatárjárást. Ez a felismerés a környék tatárjárás kori történetének és a barlang bevehetetlen erőd szerepének még szorgosabb kutatására készítetett (DÉNES 1911).

Az 1950–1960-as évek hetekig tartó nyári barlangkutató táborai során természetesen alaposan bejártam a vidék településeit, környékük felszínének domborzatát, vizeit, és megismertem ezek földrajzi neveit is. Mint a középkori, latin nyelvű, kéziratos oklevelek olvasásában és elemzésében jártas történészt ez arra készítetett, hogy e települések múltját, létrejöttük körülményeit is kutassam. Különös örömet szerzett számomra, ha a középkori oklevelekben rögzített határjárásokban említett helyneveket sikerült a terepen azonosítanom, etimológiájukat megfejtenem (pl. DÉNES 1960).

Az 1960-as évek második felétől – a Budapesti Műszaki Egyetem Ásvány- és Földtani Tanszékén, majd a Vízgazdálkodási Tudományos Kutató Központ (VITUKI) Felszín alatti vizek főosztályán – a Gömör–Tornai-karszt, a karsztvizek és azok izotóphidrológiai kutatásán dolgozva, közel két évtizeden át a magam által meghatározott, hivatásos munkaterületem volt. Munkaidőmben kutathattam a felszínen és a felszín alatt, szabadnapjaimon pedig az Országos Levéltárban folytathattam történelmi és helynévtani kutatásaimat.

2.3. A Gömör megyei *Noak* megjelenése a középkori oklevelekben és történeteink ezekkel kapcsolatos eddigi megállapításai. – Több 13–14. századi, az Aggtelek környéki településeket érintő oklevél is említi *Noak* birtok, illetve település nevét. Tekintsük át őket röviden. 1272/1303: a Teresztenye birtok királyi adománylevelében rögzített határjárásban találkozunk először a szomszédos *Noak föld (terra Noak)* névvel (ZO. 1: 28–32). 1295: az eredeti oklevél nem, de szerencsére két hiteles átirata fennmaradt. Az 1315. évi jászói átiratból értesülünk, hogy a Kacsics nembéli Trizsielek eladták a Gömör megyei *Noak* földet *Noagfew* földrésszel együtt a Szuhaiaknak (Jászói o. lt. Met. VI. 7, F. VII/5: 527–9). Az 1366. évi kassai átiratban a két helynév már *Nouak*, illetve *Nouakfew* alakban szerepel (Kassa titk. lt. PP. nr. 31). Egy 1297/1400. évi oklevél *Noak* adásvételét említi, és az új birtokos nevét a későbbi átirat is *de Noak* alakban írja le (ÁÚO. 10: 281–2). 1324: az Égerszög királyi adománylevelében szereplő határjárásban is olvashatjuk a szomszédos *Noak* föld nevét (ZO. 1: 256). 1344: a Kecsőieknek és Kurittyániaknak (Szuhaiaknak) az Aggtelek és Novák birtok (*possessio Nouak*) közt húzódó elzálogosított birtokrész fölötti vitáját rögzítő irat küllemén az oklevél tárgyát megjelölő rövid feliratban *Nouak alio nomine (Imo)la* vagylagos alakban szerepel a település neve (KUBINYI 1888: 133). 1348: a vízóvóknak Égerszögért folytatott perében hozott ítélet leírásában tanúként szerepelnek a Nováki (*de Nouak*) nemesek (ZO. 2: 337). 1358-ban Noaki (*de Noak*) Dénes és Aggteleki (*de Ogteluk*) Tamás és társai közötti perről esik szó, melynek tárgya az Aggtelek és Noak között fekvő, korábban elzálogosított földterület (KUBINYI 1888: 203).

Lássuk, hogy az előbbieik alapján hogyan vélekednek történészeink a gömöri Noak település és birtoktest helyének és ez utóbbi határainak azonosításáról. CSÁNKI szerint a *Nouak alio nomine ...la* félig olvashatatlan helynévben „bizonyára Imolára kell gondolnunk. E mellett, Aggtelek felé fektetett a kérdéses *Novák* helység” (Cs. 1: 142), amely tehát az ő véleménye szerint nem azonos sem Imolával, sem Aggtelekkel, hanem a kettő között fekvő harmadik település volt. FORGON MIHÁLY az 1295. évi adásvételi szerződésre utalva megállapítja: „*Noák* földje a mai Imola helyén feküdt, Kánó, Csákány, Dubucvölgye, Ragály és Trizs között” (FORGON 1909: 36–7). *Noak* északi és északkeleti szomszédjait nem említi. VLADIMIR ŠMILAUER Szlovákia régi vizeiről szóló könyvében ír *terra Noak [...] cum particula terre Noagfew* 1295. évi határjárásáról. Tehát felfigyelt arra, hogy az adásvétel nem korlátozódott pusztán Noak birtok területére, hanem kiterjedt egy vele összefüggő, az oklevél által *Noagfew*-nek nevezett földrészre is. Az adásvétel tárgyát képező egész területet, a környék patakjait és településeit föltüntető ábrán szaggatott ovális vonallal csupán érzékelteti, de a lényegét illetően helyesen, ugyanis az ovális vonal nemcsak Imola területét foglalja magában, hanem észak-északkeletnek felnyúlva a Jósza- és Kecső-patakok összefolyásának vidékét is (ŠMILAUER 1932: 184–5).

ILA BÁLINT „Gömör megye” című négykötetes művében külön címszó alatt ír Imoláról (G. 2: 420–3) és külön Noákról (G. 3: 130–2), a *Noakfew* ~ *Noagfew* helynevet pedig Kánó földrajzi nevei közt tárgyalja, mert azonosnak véli az ott több oklevélben szereplő Nagyvölgyfővel (G. 2: 477). Ebből kitűnik, hogy bár tanulmányozta az 1295. évi oklevelet, és föl is sorolta a benne foglalt határjárásban szereplő helyneveket, ez utóbbiak egy részét nem tudta azonosítani, így nem értette meg az oklevél valós tartalmát sem. *Noák* címszó alatt azt írja, hogy ez a falu „Imolától kissé északra terült el” ugyanazon völgyben (G. 3: 131). *Imola* címszó alatt azt olvassuk, hogy a településnek az 1344. évi oklevélben szereplő vagylagos neve: *Nouak alio nomine (Imo)la* bizonyítja, hogy Imola „*Noák* határán belül épült [...] nyilvánvaló, hogy *Noák* népességének legnagyobb része saját falujának elnéptelenedése után költözött ide át” (G. 2: 420). Ő ezek szerint bár egy birtoktest határain belül, de – CSÁNKIhoz hasonlóan – két különálló falunak tartja Noákat és Imolát, s ezt a Kacsics-birtokokat ábrázoló térképábrázolóján szemléletesen ábrázolja is (G. 1: 99). Pedig máig sem került elő a legcsekélyebb nyoma sem annak, hogy ott Imolán kívül bármikor másik falu is állt volna. Érdekes, hogy ugyanabban a kötetben egy másik falunak is két neve szerepel, szintúgy vagylagosan, de ott ezt a megjegyzést fűzte hozzá a szerző: „A két név vagylagos alakban fordul elő, tehát azonosságuk kétségtelen” (G. 2: 203). Talán szerencsésebb lett volna, ha a *Noák* és *Imola* helynevek esetében is e „kétségtelen” vezérelvhez tartja magát a szerző.

ANTAL ISTVÁN BERTALAN aggteleki születésű volt körjegyző és amatőr helytörténész, helynévkutató 1966-ban egy pályázatra nyújtotta be Aggtelek kezdeteiről és a község családjainak történetéről írt tanulmányát, amelyet bírálói kiváló munkának minősítettek és díjaztak is. (Hogy ez a sok értékes adatot tartalmazó, 1966-ban készült tanulmány a szerző halála után, 1995-ben nyomtatásban megjelent, és ettől kezdve a kutatók számára hozzáférhetővé vált, Bódis Istvánné nyugalmazott aggteleki tanácselnökasszony érdeme.) A szerző – ebben rejlik a tanulmány értéke – Aggtelek kezdetei kapcsán részletesen elemzi az 1295. évi adásvételi szerződés határjárását, és mint elkötelezett helynévkutató, aki alapos ismerője volt szülőfaluja és környéke élő földrajzi neveinek (ANTAL 1990), a csupán térkép alapján dolgozó ŠMILAUERNél pontosabban, ha nem is hibátlanul tudta megfejteni és térképábrázolóján ábrázolni az adásvétel tárgyát képező terület általa kissé

nagyvonalúan meghúzott határvonalát (ANTAL 1995: 9–15, 102). Ugyanakkor azt hiszi, hogy a történetkutatók tévedhetetlenek, oklevelek adataira támaszkodó megállapításaik vitathatatlan tények, amelyekhez „kétség nem fér: Novák eladása valóban megtörtént 1295-ben, s tény az is, hogy Imola 1295–1344 között *Novák* határán belül épült”. „Az egykori *Novák* határának nem az egész területe olvadt be Imola határába, hanem csak a déli része, míg az északi rész Aggtelek területe lett [...] sőt egy kisebbik része Jósvafőhöz tartozik” (ANTAL 1995: 6–8). Ezek szerint elfogadja azt is, hogy Novák nem azonos sem Imolával, sem Aggtelekkel, hanem önálló falu volt, amely a 14. századra elnéptelenedett, és lakosai részben az újonnan felépült Imolán, részben Aggteleken telepedtek le. Azt azonban ő sem kockáztatja meg, hogy megjelölje, hol állt ez a titokzatos Novák falu, amelynek a helyére sem régészeti lelet, de még csak egy dűlőnév sem utal.

GYÖRFFY 1987-ben Gömör vármegye Árpád-kori történeti földrajzában *Novák* (Aggtelek) címszó alatt felsorol öt, 1295–1358 között készült oklevelet, amelyekben a vizsgált helynév előfordul (de mindenütt *Noak* alakban, és egyszer sem *Novák*-ként). Az az 1344. évi oklevél, amelynek a külső oldalán, a tartalmára utaló sorokban a *Nouak alio nomine (Imo)la* vagylagos név szerepel, kimaradt a felsorolásból, bár ezt az oklevelet előtte már KUBÍNYI, CSÁNKI és ILA is megemlítették. Idézi viszont a szerző az 1295. évi oklevelet, miszerint a Kácsik nembéliek eladták „*Novák* öröklött földet a hozzá tartozó *Novágyfő* nevű földrészsel” a Szuhaiaknak. Rövidítve leírja a benne foglalt határjárást, korrektül megemlítve annak valamennyi, az oklevélben helynévvel szereplő határpontját. Végül az általa azonosítani tudott *Kecső vize* (*Kechewyzy*), *Jósua* (*Ilsua*) patak, *Szárhegy* (*Zarheg*) és *Pilinka* (*Palanka*) kétségtelenül aggteleki helynevek alapján megállapítja, hogy a bejárt határ „Aggtelek mai határán fut csekély eltéréssel” (Gy. 2: 530). Ez a következtetés nem helytálló. Minthogy a határjárásban az áll, hogy az eladott terület határos Csákánnyal, hogy ez utóbbi határos lehessen Aggtelekkel, GYÖRFFY Csákányt tévesen Imolával azonosítja (Gy. 2: 490). Az oklevélben foglalt határjárás folytatása ezután határosként jelöli meg a Dobrosó-völgyet (*Dubuchwelge*) és Ragályt (*Ragal*), amelyeket semmiképp sem lehet Aggtelek határára telepíteni, erre GYÖRFFY kísérletet sem tesz. Viszont kötetében *Ragály* címszó alatt, miután a településnek több más oklevélben való előfordulását elmagyarázza, ezt az előfordulást lakonikusan, két szóval elintézi: „*Novák* határosa (1295)” (Gy. 2: 537). *Novák* (Aggtelek) címszó alatt még megállapítja, hogy „1358-ban már megkülönböztetik Novákot Aggtelektől”, az „ó faluhelyet” az „új telepítvénytől”. Tehát két különálló települést feltételez Aggtelek határain belül. Csakhogy ma ezen a területen csak egyetlen falu áll, ő pedig adós marad a felvilágosítással, hogy a másoknak hol keressük a nyomait. Végül leszögezi, hogy CSÁNKI tévedett, midőn a Noak birtokot Imolával azonosította (Gy. 2: 530). Csakhogy e kérdésben nem CSÁNKI tévedett.

Történészeink megállapításai ellentmondásosak, sőt kizárják egymást: 1. Noak Imolával azonos; 2. Noak Aggtelekkel azonos; 3. Noak nem azonos sem Imolával, sem Aggtelekkel, hanem egy harmadik település a kettő között. E harmadik település helye kapcsán szintén megoszlanak a vélemények: a) Imola birtok területén volt, Imola falutól Aggtelek felé; b) Aggtelek területén volt két település: Aggtelek = 'ó falu' és Novák = 'új telepítvény'.

Bár az 1295. évi határjárás nyomvonalán felsorolt, földrajzi nevekkal megnevezett helyeket én korábbi terepmunkáim során már többségükben bejártam, de történészeink egymást kizáró megállapításait áttekintve úgy döntöttem, hogy egyrészt Aggtelek területének 13–14. századi történetét érintő, másrészt a Noakra vonatkozó vagy határait érintő

oklevelek újabb alapos elemzése és a bennük szereplő helynevek ismételt terepi azonosítása révén, tehát a kétségtelen tények rögzítése alapján feloldjam a felmerült ellentmondásokat, és számomra egyértelmű, általam valósnak ítélt következtetéseket vonhassak le.

2.4. Teresztenye 1272. évi határjárása. – *Noak* névvel először egy 1272. évi oklevélben, illetve annak 1303. évi átiratában találkoztam, amely szerint V. István király a tornai királyi uradalomban lévő, és értelmezésem szerint *Vízóvó*-nak mondott Kovácsi földből kihasított Teresztenye földrészt (*quandam particulam terre Terestene uocatam, de terra Koachy abscisam dicti Vyzou*), amely a királyi erdőóvók falujával, Ardóval határos (*iuxta villam Erdou*), az Abaúj megyei Kacsiki nemes család fiainak adományozza (Dl. 76 193, ZO. 1: 28–32, Gy. 1: 100).

Célszerű itt a fogalmakat tisztáznunk, mert az alábbiakban még szükségünk lesz erre. Az eredetileg 'föld' jelentésű *terra* szó a 13. század közepén és második felében kelt okleveleinkben nagyjából azonos értelmű a 'birtok' jelentésű *possessio*-val (G. 1: 102), amely ekkor már többnyire meghatározott területű és határjelekkel is körbevett birtoktestet jelentett. A *particula terrae* betű szerinti fordítása: *földrészecske*, tehát 'birtokrész'-ként értelmezhető. Vele többnyire akkor találkozunk, ha valamely, akár a tatárjárás pusztítása, akár a lakosság elköltözése miatt elnéptelenedett birtoktestet megosztanak; ilyenkor a kisebbik, többnyire településsel nem rendelkező részt nevezik így. A tornai királyi uradalomnak a 12. században még lakott *Kovácsi* nevű falujában az uradalom vasműves szolgálonépei éltek és dolgoztak. Ők a 13. században föltehetőleg átköltöztek a vasércben sokkal gazdagabb Gömör–Szepesi-érchegység vidékére. A király 1270-ben vízóvó szolgálonépi családot telepített uradalmának így megürült birtokára, erdőóvó szolgálonépeinek szomszédságába. A vízóvók, Bőjte (*Buhte*) és családja bizonyára a birtoktest központjában, az elköltözött kovácsok házainak helyén építették fel tanyájukat. A király a nagy kiterjedésű Kovácsi birtoktest keleti és északi sávját választotta le a vízóvók által megült birtokrészről, s ezt a „birtokrészecskét” – amelynek központját és egyben névadóját egy náddal benőtt vízállás képezte még a 20. század második felében is – adományozta 1272-ben az abaúji Kacsiki Mokud birtokos nemes fiainak. Nekik persze semmilyen, különösen vérégi, testvéri kapcsolatuk nem volt a szomszédba telepített vízóvó királyi szolgálonépekkel, mint azt egy szerencsétlen fordításon alapuló kivonat (Reg.Arp. II/4: 32) nyomán SÁRKÖZY tévesen állítja, és lábjegyzetben hozzáfűzi, hogy ennek ellenkezőjére egy publikációjában „tévesen utal Dénes Gy.” (SÁRKÖZY 2006: 34). Hát nem én tévedtem. Ma is vállalom, amit akkor írtam (DÉNES 1975).

Térjünk vissza az 1272. évi királyi adománylevélre, illetve a benne foglalt határjárásra, amelynek tanulmányunk szempontjából legfontosabb pontja az, ahol négy földhányás, négy határjel áll egymás mellett. Négy birtok találkozik itt egymással, e négyes határon: a tornai királyi uradalom, Teresztenye, Kecső és Noak. A Gömör megyei *Noak* nevét itt említi először oklevél.

Teresztenye határa aligha változott azóta; az akkori tornai királyi uradalom itteni határvonala ma a 14. század első felében telepített és fölépült Jósvalő község határa, és ezek találkozásánál ma nem szomszédos sem Kecső, sem Noak: ezeké helyett ott ma Aggtelek határa húzódik. Így az 1272. évi, akkor négyes határpontot a mai Aggtelek, Jósvalő, Teresztenye hármas határával azonosíthatjuk, amely a 10 000-es térkép szerint a Vörös-tótól mintegy 300 m-nyire keletre, székérutak kereszteződésében található.

Az *Agtelek* helynév 1346-ban jelenik meg először okleveles anyagunkban *Hogteluk* (MÁLYUSZ–BORSA 1988: 27), majd 1348-ban *Ogtelek* alakban (MÁLYUSZ–BORSA 1988: 28, DÉNES 2001: 49–50, 59). GYÖRFFY munkáiból megtanultam, ahogy ezt a korábbiakban is említettem, hogy a tatárjárás után megjelenő *-telek* utótagú helyneveinket többnyire úgy értelmezhetjük, hogy azon a helyen korábban az előtagban megjelölt névvel település állt. Miután a tatárok azt elpusztították, s a házak helyén csak a romos, üres telkek maradtak, a nép ezt a helyet a korábbi település nevéhez kapcsolt *-telek* utótaggal jelölte meg. Az adott esetben tehát feltételeztem, hogy ott a tatárjárás előtt egy *Og* > *Ag* nevű település állhatott, amelynek a helyét a tatárok pusztítása után nevezte el a környék népe *Ogtelek* > *Agtelek*-nek. Miután az 1340-as években a pusztá faluhelyet, *Ogtelek*-et a birtokos család újra betelepítette, a település újra élő faluvá vált, az új név véglegesült, de 1906 óta hivatalosan *Aggtelek* alakban. Feltételezésem alapja volt, hogy a mai néven *aggteleki* Baradla-barlang már korábban is menedékhely volt veszély esetén, így a tatárjárás idején biztonságos rejteke lehetett a falu teljes lakosságának, beleértve a földbirtokos családot is, s ekkor már tudatosan is nehezítették a bejutást. Ezt a Denevér-ági és különösen a Szultán pamlaga feletti teremben talált tatárjárás kori régészeti leletek egyértelműen bizonyítják (PATEK 1960, JAKUCS 1962, DÉNES 2011). Tehát a közelben lennie kellett egy településnek, amelynek lakói a menedékhelyet kialakították és igénybe vették. Ez feltételezésem szerint *Og* falu lehetett. Az *Og*, *Ogh* ~ *Ag*, *Agh*, esetleg latinosan *Ogus* ~ *Agus* gyakori személynév volt a középkorban (OKLSz. 7, ÁSzt. 49, 593). Minthogy azonban sem okleveles, sem régészeti adat nem igazolta akkor az általam feltételezett korábbi *Og* település létét, ezt a gondolatmenetet a magam számára is csak feltételes módon fogalmazhattam meg, és ugyanúgy az események folytatását is: amikor a barlangban menedéket találók észlelték a veszély elmúlását és előjöttek, köztük a birtokos család is, tapasztalniuk kellett, hogy falujuk felégetve, romokban hever, és nincs hová lehajtaniuk a fejüket. Valószínű, hogy a hajléktalanná lett családok többsége a tatárok által talán elkerült, addig jelentéktelen Kecső faluban talált menedéket. Ennek birtokosa a már említett Kacsics nembéli Egreh volt, aki *Og* falut is birtokolta, sőt talán éppen ez utóbbi falujában, a biztonságot nyújtó barlang közelében lehetett a tatárjárás előtt a rezidenciája is. *Og* pusztulása után a birtokos család is Kecsőn telepedett le, ott építette fel új udvarházát, rezidenciáját és templomát is, és magát ezután *Kecsői*-nek (*de Kechew*) nevezte. Néhány hajléktalanná lett család az elpusztult faluval délen szomszédos Noakban telepedhetett le; ez az ugyan-csak Kacsics nembéli Trizsiek faluja volt. A lényeg az, hogy az 1272. évi teresztényei határjárás említett adata – úgy ítélem – arra utal, hogy az elpusztult *Og* falu határát a Kecőiek és a Noakiak a tatárjárás után megoszthatták egymás közt. A birtok nagyobb része az elpusztult falu telkével együtt a Kecőiek, kisebb, délkeleti része pedig, nyilván közös megállapodásuk alapján, a Noakiak kezére került, akik e birtokrészt, mint alább láthatjuk, *Noakfő*-nek vagy *Noagfő*-nek nevezhették (az utóbbi alakban túlkompenzációs helyesírási jelenséggént szerepelhet a *k* helyett *g*). Így tudtam feltételesen magyarázni, értelmezni az 1272. évi teresztényei határjárásban szereplő négyes határnál, a ma *Aggtelek*hez tartozó területen Kecő és Noak határjeleinek egymás melletti együttes jelenlétét. A tatárjárás előtti *Og* falura és sorsára vonatkozó feltevéseim helyességét azóta az események igazolták. Erre alább visszatérünk.

Az 1272. évi oklevél egy fontos adatát még meg kell említenünk. A teresztényei határjárás egy út keresztezése kapcsán megemlíti, hogy az a Jósua-forrás patakához (*ad fluium Ilsuafey*) vezet. Ez a *Jósuafej* a későbbi *Jósuafej* helynév első írott említése.

Csak hogy itt még nem helységnév volt – a mai Jósvalő község helyén a 13. században még egy ház sem állt –, hanem víznév. A *fej* vagy *fő* szavunk pedig, ha víznév utótagjaként szerepel, akkor az előtagban megnevetett vízfolyás felső végét jelöli, tehát 'forrás'-t (TESz. 1: 862, OklSz. 225). Az utóbbi másfél évszázadban a Jósvalő-patak forrásának és felső szakaszának helye és neve körül sajnos kaotikus helyzet alakult ki. Ez az alább vizsgált 1295. évi oklevél határjárásának elemzése kapcsán tisztázható (DÉNES 1997).

2.5. Az 1295. évi, tartalmában hamis adásvételi szerződés. – 1295-ben a Trizsiek eladták öröklött Noak birtokukat Noakfő földrészsel együtt (*terram ipsorum hereditariam Noak [...] cum particula terre Noagfew nominata*) a Szuhaiaknak. Mint az 1272. évi teresztényei oklevél kapcsán már tárgyaltuk, ez azt jelenti, hogy eladták a *Noak* nevű teljes birtoktestet és vele együtt egy másik birtoktestből leválasztott kisebb, településsel valószínűleg nem rendelkező birtokrészt is. Akik erre nem figyeltek fel, óhatatlanul téves következtetésre jutottak. A Noakkal együtt eladott részbirtokot az oklevél 1315. évi átirása *Noagfew*-nek, 1366. évi átirása pedig *Nouakfew*-nek nevezi.

Az oklevélben foglalt adásvételi szerződés bevezető szövegében rögzítik az eladók, hogy az ingatlan eladását valamennyi, név szerint is hosszan felsorolt vérrokonuknak, valamint a királynak az engedelmével és hozzájárulásával (*ex permissione et voluntate*) kötötték meg, miként ezt a király bővebb tartalmú levelében láthatjuk (*sicut in patentibus literis Domini Regis plenibus vidimus contineri*). Az ezt követő határjárás leírásában szereplő valamennyi helynevet igyekeztem a helyszínen azonosítani és 10 000-es térképen is rögzíteni. E munka részletes leírása és elemzése, terjedelménél fogva ehelyütt nem, csak önálló tanulmányban publikálható, itt csak a témánk szempontjából figyelemre érdemes részeit közlöm.

Az 1295. évi adásvételi szerződésben foglalt határjárás Trizs és Noak határáról indul. Miután már végigjártam a határjárás nyomvonalát, megállapítottam, hogy ez a kiindulópont a mai Trizs–Aggtelek–Imola hármas határával azonosítható, és útvonala innen észak felé indul el egy bércezen (*Berch*), mai szóhasználattal *dombhát*-on vezető úton a mai Aggtelek, akkor *Noakfő* nevű részbirtok területére, majd északkelet felé fordulva leereszkedik a Nyíres-völgybe (*Nyiresvelg*). A név egyértelműen arra utal, hogy a szóban forgó völgy vizenyős, mocsaras hely lehet. Terepbejárásom során megállapítottam, hogy ez a hely a hármas határtól 600 m-nyire északkeletre fekvő mai Kardos-völgy lehet, ahol több kis forrás is fakad, így a völgytalp széles területen ma is tocsogós (DÉNES 2001). Innen továbbhaladunk északkeleti irányba mintegy 700 m-t, és újabb dombháton érünk el az oklevélben *Kabalasár*-nak (*Kabalasar*) nevezett helyre. E helynév *sár* utótagja vizes helyre utal. A helyszínen megállapítottam, hogy ez a hely azonos azzal a dombtetővel, amelyre a mai Aggtelek községből a templom körkerítése és a temető bejárata mellett délkeleti irányba haladó út vezet föl. A 10 000-es térképen e dombtetőt sötétebb zöld színnel jelzett erdő borítja, és abban a szétágazó székérutak között két, 375 m-t jelölő szintvonal-karika látható egymás szomszédságában. A köztük lévő sekély mélyedésben a sás és a nád térképjele arra utal, hogy ott hóolvadáskor és csapadékosabb időben időszakosan vízállás lehet; ilyet magam is láttam. Ez a hely lehet az oklevélben szereplő *Kabalasár*, amelyet a népnyelv, miután eredeti nevét értelmezni már nem tudja, a bozótos, gazos erdejére tekintettel ma *Gabonasár gaza* névvel illet (ANTAL 1990: 18–9). Feltevésem szerint innen vezetett tovább az 1272. évi oklevélben említett négyes határhoz az Og falu pusztulása után a Kecőiek és Noakiak közti birtokterület-megosztás határvonala.

Az 1295. évi határjárás azonban innen nem a Vörös-tótól keletre lévő négyes határ felé vezet, hanem eddigi északkeleti irányát megváltoztatva észak-északkeleti irányban keresztezi azt a völgyet, amelyben ma a Jósvalő és Aggtelek közti műút halad. Onnan a határvonal irányát tartva felvezet a Baradla-barlang fölött emelkedő Aggteleki-fennsíkra, ahol egy magasabb dombhát (*Berch Wysnicheoldala*) keleti oldalában (ez a térképünkön a Somos-tető keleti oldala lehet) halad tovább észak-északkeleti irányba a *Sár* (*Saar*) nevű, nevéből ítélve vizes, mocsaras helyre. A helyszínen megállapítottam, hogy ez kétségtelenül a mai, mesterségesen visszaduzzasztott Tengerszem-tó helye, amelyet a Baradla-barlangrendszer vizeit felszínre hozó bővízü karsztforrás időszakos áradásai gyakran elöntöttek, így az a középkorban valóban vízenyős, időnként akár mocsaras is lehetett.

Ezt a kis völgyet a jósvalőiek régen *Törőfej-völgy*-nek nevezték (SZABLYÁR 2012: 14). A *Törőfej* jellegzetes víznév, *fej* utótagja jelzi, hogy a név eredetileg a forrást jelölhette, amely a messze-környék legnagyobb hozamú karsztforrása, a *Törő* előtag pedig az itt fakadó vízfolyás erejét jellemzi: nagy tömegű vize már régen is valamilyen zúzó, daráló vagy törő, talán kenderetörő művet hajthatott. VASS IMRE a *Baradla forrása*-ként nevezte meg a völgy vízfakadását (VASS 1831: 71). A 19. század második felében talán valamelyik geográfusunk *Jósvalő-forrás*-nak nevezte el, föltehetőleg azért, mert a Jósvalő-patakot tápláló források közül ennek a legnagyobb a vízhozama. Ez utóbbi, félrevezető névadás mára sajnos véglegesült, pedig ha ez a Jósvalő forrása, akkor csak innen kezdve lehetne a völgy patakját *Jósvalő*-nak nevezni, ami ellenkezik a sok évszázados névhasználattal, és már eddig is több történeti földrajzi tévedéshez vezetett.

Visszatérve az 1295. évi határjáráshoz, a Sártól, vagyis a mai Tengerszem-tó helyétől változatlanul észak-északkeleti irányba halad a határvonal, és átkelve a dombtetőn a Kecő-patakhöz ér (*Kechewyzy*), majd átkel azon, de egy méternyire sem követi a patak folyását, ahogy azt az imént említett félrevezető névhasználattól megtevéstve többen is hibásan vélik (pl. ANTAL 1995: 102). Miután a határjárás átkelt a Kecő-patakon, változatlan irányban halad át a Kis-Galya lealacsonyodó délkeleti lábán, és annak túloldalán leereszkedik a Jósvalő-patakhöz (*cadit in fluuium Ilosa*). Az a hely pedig, ahol határjárásunk a Jósvalő-patakhöz érkezett, közvetlenül a mai Nagy-Tohonya-forrás alatti vízfolyás-szakasz. Ezek alapján biztonsággal megállapíthatom, hogy ezt a Kossuth-barlang vizeit felszínre hozó nagy karsztforrást tekintette a magyarság a honfoglalás óta, közel egy évezredig a Jósvalő-patak fejének, forrásának, ezt nevezte *Jósvalő-fej*-nek, *Jósvalő*-nek. Az itt fakadó vízfolyás tehát e forrástól kezdve *Jósvalő-patak* (DÉNES 1997: 247). Mindezt azért kellett tisztáznunk, mert ezek ismerete nélkül nem lehet helyesen értelmezni több középkori oklevél határjárását, köztük a szóban forgó 1295. évi határjárást sem. Ez a Jósvalő-patak fogadja be mindjárt a forrása, a Jósvalő mellett az északról érkező szerény Tohonya-patakot, azután a Kecő község felől érkező Kecő-patakot, alább a Baradla-barlangrendszer vizeit felszínre hozó, régi nevén *Törőfej*, a mai térképeken *Jósvalő-forrás* néven szereplő vízfakadás patakát, azután a Kajta-patakot stb. (DÉNES 1979).

A 13. századtól a *Jósvalő* név már nem csupán a forrást jelölte, hanem a környékét is, hiszen a vízfakadás helye nemcsak a pataknak, hanem a tágas Jósvalő-völgynek is a felső vége, kezdete volt. Amikor a 14. század első felében Tekus fia István fia István magister a forrás mellé, tőle délre falut telepített, azt a helyet már régóta minden környékbeli *Jósvalő*-nek nevezte, így az odaépült falut nem kellett külön elnevezni, mert az Jósvalőn épült föl (DÉNES 2007). A névadó vízfakadást, a mára már feltárt Kossuth-barlang vizeit felszínre hozó nagy karsztforrást Jósvalő község népe (nyilván a település létrejötte óta

és még a 20. században is) csak úgy emlegette: *a forrás*. JAKUCS LÁSZLÓ az Aggteleki-cseppkőbarlangról írt 1952-es könyvében e vízfakadást jobb híján *Névtelen-forrás*-ként említi (JAKUCS 1952: 8, 37).

Papp Ferenc műegyetemi professzor 1957-ben karsztkutató állomást alapított Jósvalfőtől északra, a Tohonya-völgy fejében fakadó Tohonya-forrásnál a tanítványai által feltárt Vass Imre-barlang közelében a Jósvalfő környéki karsztvidék sokoldalú tudományos kutatására, így a karsztforrások vízhozamának rendszeres mérésére, hozamváltozásaik, -ingadozásaik regisztrálására, az adatokból levonható következtetések kimunkálására. A kutatóállomáson dolgozó fiatal kutatók, mérnökök és geológusok kénytelenek voltak nevet adni a Jósvalfő község északi szélén fakadó, nagy vízhozamú „névtelen” forrásnak, hogy regisztrálni, majd publikálni tudják mérési eredményeiket. Minthogy e forrás vize röviddel fakadása után egyesül az észak felől, a Tohonya-völgyön át érkező, jóval szerényebb hozamú Tohonya-patakkal, annak forrása nevét *Kis-Tohonyára*, az addig „névtelen” nagy forrást pedig *Nagy-Tohonya-forrás*-ra keresztelték át. Azt igazán nem várhattuk el a lelkes fiatal kutatógárdától, mérnököktől, geológusoktól, akik a maguk területén kiváló szakemberek voltak, hogy középkori, latin nyelvű oklevelekben kutassanak az után, hogy vajon hogyan nevezhették régente a későbbi *Névtelen-forrás*-t. E kettős névadás, a *Törőfej*-nek *Jósvalfő*-ra és a *Jósvalfő*-nek *Nagy-Tohonya-forrás*-ra történő átkeresztelése, illetve az új neveknek valamennyi mai térképünkön való szerepeltetése óhatatlanul félrevezetett már eddig is több történészt és helynévkutatót a terület középkori határjárásainak értelmezésekor, ami hibás következtetések levonásához vezetett. Ezért tartom szükségesnek, hogy e két forrás korábbi, de nem köztudott névváltoztatását publikussá tegyem, hogy a további tévedések elkerülhetők legyenek.

Az 1295. évi határjárás a forrástól a Jósvalfő vize mentén haladt tovább déli irányba. Mintegy 300 m-nyire a forrástól torkollik a Jósvalfőba a nyugat felől érkező Kecse-patak, majd mintegy 100 m-rel alább a mai Tengercsü-tó felől érkező patak is, ahol ma Jósvalfő község házai sorakoznak. De a 13. század végén – mint már említettük – még nem volt ott település, nem állt ott még egy kunyhó sem.

A határjárás tovább követte még egy szakaszon a patak mentét, azután elvált tőle, és a Kajta-patak táján elérte Teresztenye határát, hogy aztán Teresztenye, majd Böjte földje (*terra Buhthe*), a mai Égerszög határán vezessen, a Pilinka-tető (*Palanka*) nyugati lábánál elérte Kánó határát, aztán a kánói határ mentén a Révhelyhez (*Revhel*) ért. Ez a rév, vagyis vízi átkelőhely a Telekes-patak legfelső szakaszán egy talán szélesebb, de sekély vizű mederszakasz lehetett, ahol – feltevésem szerint – az 1272. évi teresztenyei és az 1324. évi égerszögi határjárásban is szereplő, Kassáról Tornán át Gömör várához vezető nagyúton (*via magna, que vadit ad Gumur*) haladó lovaskocsik és szekerek minden nehézség nélkül át tudtak kelni a vízen.

Itt a határjárás útvonala délkeletnek fordul, és hosszú szakaszon a mai Imola és Kánó határvonalán halad egészen Csákány (*Chakan*) határáig, ahol derékszögben délnyugatnak fordulva a középkori Noak és Csákány közötti határon fut a Dobrosó-völgyig (*Dubuchwelge*). Ezzel eléri Ragály (*Ragal*) határát, és derékszögben északnyugatnak fordulva a mai Imola–Ragály, majd az Imola–Trizs határvonalon fut egészen a kiindulópontig, a mai Trizs–Aggtelek–Imola hármas határig.

Ha térképünkön e hármas határtól vonalat húzunk a Révhelynél lévő hármas határhoz, akkor ezzel meghúztuk a Noak birtoktest és Noakfő részbirtok közti határvonalat.

Ettől északra fekszik az akkor Noakhoz tartozó részbirtok (*particula terre*), e határvonalától délre terül el Noak teljes birtokteste.

Ezek után minden kétséget kizáróan megállapíthatom, hogy a Révhelytől ez utóbbi hármashatárig bejárt határvonalak, amelyek a 13. század végén Noak birtokot övezték, azonosak a mai Imola határaival, természetesen az akkor még önálló birtoktestet képező és egy másik család kezén lévő Csákány falu nélkül, amelyet csak a törökdúlás idején történt elnéptelenedése után csatoltak közigazgatásilag Imola községhez *Csákánypuszta* néven (PESTY), de az soha nem volt és nem is lehetett Aggtelek határosa.

Észak felé viszont *Noakfő* néven nemcsak az elnéptelenedett Aggtelekből 1272-ben még rájuk eső részt adták el a Trizsiek, hanem a Jósua-patakig terjedő és a mai Nagy-Tohonya-forrásig nyúló jelentős területet is, amely pedig a tornai királyi uradalomhoz tartozott. Az adásvételi szerződésben – mint azt az imént szó szerint idéztük – azt rögzítették az eladók, hogy a király írásban hozzájárult az adásvételhez. Csakhogy a királyi okirat vagy annak átirata sajnos nem maradt fenn. Ha egyáltalában volt. Ha pedig volt, az minden bizonnyal hamisítvány lehetett. A középkori földesurak birtokaik növelésére törekedve gátlástalanok voltak, szerezni akartak, és ez gyakran sikerült is nekik okirat-hamisítással vagy erőszakkal, akár gyilkosság árán is, amelynek az éppen az 1295. évi oklevélben még szomszédként szereplő, és a határjáráson is részt vevő Bőjte (*Buhthe*) királyi vízvó is áldozatul esett (DÉNES 1973: 121–3).

Egy kis okirat-hamisítástól a Kacsicsok korábban sem riadtak vissza. Éliás comes a a Zágráb-Korpás nemzetség birtokát, a Gömör megyei Keszit (*Kezew*) próbálta csalással megszerezni, de sikertelenül, mert az ezzel kapcsolatos per során a tanúk ellene vallottak. Ezért II. András király 1232-ben kiadott oklevelében Éliás comes birtokszerzési privilégiumát hamisnak, az igazság elhallgatásával elnyertnek nyilvánította, és Keszew földet, részletesen leírva határait, Corpas fiainak visszaadta (*restituisset*) (ILA 1993: 27). Mint-hogy akkor az okirat-hamisítást még nem büntették, aki ezzel próbálkozott, legfeljebb azt kockáztatta, hogy a családja nem jár sikerrel. Az 1295. évi oklevél is hamis tartalmilag, a Kacsics nembéli Trizsiek Noakfő birtokrészt, a szomszédos királyi birtok rovására, a Kecő-patakon át a Jósua-patak forrásáig, a Jósua-fejig „kiterjesztve” adták el.

Ez a hamisítás, továbbá a jósuaíi víznevek szerencsétlen átkeresztelése vezette félre GYÖRFFYt, aki a Kecő- és Jósua-patakok nevét látva azonosította Noakot Aggtelekkel, hiszen Imola határa soha nem lehetett e patakok közelében sem. GYÖRFFYtől, aki az Árpád-kori oklevelek ezreinek feldolgozásával oly hatalmas életművet alkotott, nem várhatjuk el, hogy ezernyi határjárás nyomvonalát bejárja, és pontról pontra azonosítsa. Ugyanakkor, személye és műve iránti tiszteletem és nagyrabecsülésem mellett is, ezt a tévedését feltárnom és helyesbítenem kell, mert éppen az ő szakmai tekintélyére tekintettel Noaknak Aggtelekkel való azonosítását már elfogadta a FNEsz., az Aggteleki Nemzeti Park, az „Anjou-kori oklevéltár” stb., és ezt a tévedés-folyamatot éppen GYÖRFFY tekintélyének megóvása érdekében le kell állítanunk.

Lehetséges, hogy 1295-ben, amikor az adásvételi szerződés született, a Trizsiek már tudomást szerezhettek arról, hogy a király és a Tekus-fiak között megállapodás van készlőben, vagy már meg is született. Eszerint III. András visszakapja a Tekus-fiaktól Szádvárt, amelyet elődje, IV. László cserében adományozott nekik a korábban az ő tulajdonukat képező Diósjenő vára fejében, és Szádvárért a királytól most az egész Jósua-völgyi hatalmas birtoktestet megkapják, Szintől fel egészen Szilicéig és Borzováig (Reg.Ar.p. II/4: 264). Ha valóban tudtak erről, akkor ki akarták használni azt a helyzetet,

amikor a király már nem is észlel egy ilyen kis „határmódosítást”, a Tekusok pedig nem is tudnak róla. Tény, hogy a királyi uradalom részéről senki sem volt jelen az 1295. évi határjáráson, valószínűleg a Trizsiek meg sem hívták őket.

Akárhogy is történt, az 1300-as évek elején, amikor a Tekus család, illetve Tekus fia István egykori nádor fia István berendezkedett a királlyal kötött csere nyomán a Jósva-völgy birtokába, nem fogadta el az 1295. évi adásvételi szerződésben leírt hamis határokat. Nyilván a királyhoz fordult, aki megállapítva az okirat-hamisítást, intézkedésével helyreállította a törvényes határokat és a jogszerű birtoklási rendet, amint az Éliás comes családjának lelepleződése után is történt.

Tény az, hogy Égerszög 1324. évi határjárásán, amely Noak birtok határát is érintette, Tekus fia István már mint szomszéd volt jelen, 1340-ben pedig, midőn a Tekus-fiak elosztották egymás közt a család birtokait, az oklevélben már olvashatjuk *Jósvafő* nevét (F. VIII/4: 469), tehát akkor már álltak az új telepítvény házai. 1348-ban, a vízóvók perében a birtokos tanúként már Jósvafői (*de Ilsuafew*) István néven szerepelt, ami arra utal, hogy akkor már rezidenciája, ahonnan az egész Jósva-völgyi birtokot irányította, az új településen, Jósvafőn állott.

Valószínű, hogy Tekus fia István nádor fia István éppen azért telepítette a 14. század első felében a mai helyére Jósvafőt, illetve építtette kúriáját a Jósva jobb partjára, a Kecső-patak torkolata alá, a domboldalba föléje pedig kőtemplomát (DÉNES 2012b) – tehát olyan helyre, amelyet a Trizsiek 1295-ben eladtak a Szuhaiknak –, hogy vitathatatlaná tegye az 1295. évi adásvételi szerződés e vonatkozásban hamis voltát, valamint birtoka törvényes határait.

2.6. Aggtelek benépesülése. – 1344-ben Kecői Eterő fia Eterő mester (*magister Etheruh filius Etheruh de Kechew*) óvást emelt az ellen, hogy testvére, János a Nouak birtokhoz tartozó földrészt, amelyet a Noakot megvásárló Szuhaik Kurittyáni ága nekik zálogba adott, önhatalmúlag visszabocsátotta a Szuhaiknak (KUBÍNYI 1888: 133). A szóban forgó földrész föltehetőleg azonos volt a tatárok által elpusztított *Og* falu határának a tatárjárás utáni felosztásakor a Noakiak kezére került területtel. 1344-ben Noak birtokosaival még a Kecőiek álltak szemben, s *Ogtelek* ~ *Agtelek* akkor még lakatlan pusztá lehetett a Kecőiek birtokában. 1346-ban a Kecői Eterő-fiak osztoztak családjuk birtokain; ezek közt fordul elő először Aggtelek neve *Hogteluk* alakban (MÁLYUSZ–BORSA 1988: 27). 1348-ban újabb osztályra került sor a családban, s a birtokok között újból szerepel Aggtelek neve *Ogteluk* alakban (MÁLYUSZ–BORSA 1988: 28). GYÖRFFY és KISS, úgy tűnik, nem tudtak az 1346. évi osztályról, mert mindketten az 1348. évi oklevelet tekintik Aggtelek első említésének. Valószínű, hogy a család ágai közti birtokfelosztásnak is szerepe lehetett abban, hogy a birtokos család a tatárok elpusztította *Og* falu újratelepítése mellett döntött. Eszerint az immár egy évszázada lakatlan Ogteleken az új település fölépítését az 1340-es évek második felére, az 1350-es évek elejére tehetjük.

Egy 1358-ban kelt oklevél tanúsítja, hogy a vitás földrészről már per folyt, de most már a Kecői családból származó Aggtelekiek (*de Ogteluk*) álltak szemben Noak birtokosaival (KUBÍNYI 1888: 203). Ez utóbbi megjelölés azt jelzi, hogy a családnak itt birtokos ága már fölépítette az újjátelepített faluban udvarházát, mely rezidenciája is lett neki. A rezidencia mellett templomnak is kellett állnia, így feltehetjük, hogy az újjáépült Aggteleken az 1350-es években kezdődhetett meg egy új templom fölépítése, vagy pedig – ha volt olyan – a tatárok által elpusztított *Og* falu romos templomának újjáépítése.

2.7. Aggtelek temploma vallomást tesz. – 1975-ben az aggteleki templom vakolatának felújítása alkalmával, a régi vakolat leverése közben a templom déli falában egy elfalazott, íves kapubejárat és fölötte keskeny, rézsús oldalú, jellegzetesen román stílusú Árpád-kori ablakocskák tárultak fel (DÉNES 2001: 52–3). E váratlan lelet helyes értékeléséhez egyértelműen tisztáznunk kell a templom építési korát, illetve hogy abban a korban milyen stílusban épülhettek falusi templomok.

Ami az első kérdést illeti, arra az előbbieken ismertetett oklevelek nagyjából felvilágosítást adtak, de célszerű most alaposan szemügyre vennünk a vitathatatlan okleveles adatokat. 1272-ben a teresztenyei határjárásban szereplő négyes határ kétségtelen bizonyítéka annak, hogy akkor ott nem létezett Aggtelek település, föltételezett korábbi birtoktestén a Kecőiek és a Noakiak osztottak. 1279-ben az Etere fiak osztzkodásakor Gömörben csak két falu volt a család birtokában: Kecő és Szográgy. Aggtelek pusztja akkor még nem volt lakott, nem képezett önálló birtoktestet. 1295-ben az előbbieken során részletesen ismertetett noaki és noakfői határjárás is kizárja Aggtelek település és birtoktest létezését. Az 1330-as években működő pápai tizedszedők jegyzékében sem szerepel Aggtelek, tehát még nem települt be a faluhely, nem volt ott még sem működő templom, sem plébánia. 1346-ban és 1348-ban az Etere-fiak birtokfelosztási oklevelében szerepel először Aggtelek neve, tehát akkor már folyamatban volt a falu újratelepítése. 1358-ban pedig, mint az előzőekben tárgyaltuk, a birtokos család egyik ága magát már Aggteleki-nek nevezi, tehát már felépült ott az udvarháza, amely egyben rezidenciája is volt. Ez idő tájra tehetjük tehát egy új templom építésének megkezdését, vagy egy elpusztult korábbi település romos templomának újjáépítését. A döntő kérdés ezek után az, hogy a 14. század második felének kezdete táján milyen stílusban épülhetett fel egy új templom.

Az aggteleki templom középkori ablakocskáinak napvilágra kerülése után, 1990-ben az Országos Műemléki Felügyelőség kiadta Magyarország műemlékjegyzékét, amely csak annyit ír, hogy „Ref. Templom, gótikus eredetű. Teljesen átépítve”. A műemlékek, akik a jegyzéket összeállították, nem ismerhették a felsorolt okleveles adatokat. Nyilván fellelőzték GYÖRFFY munkáját, ahol *Novák (Aggtelek)* címszó alatt megállapították, hogy Aggtelek neve először 1348-ban jelent meg, és hogy Aggteleket 1358-ban különböztetik meg Nováktól. Helyszíni szemlére bizonyosan nem utaztak oda, csak az írott adatok és az 1348-as, 1358-as évszámok alapján írták azt, hogy a templom gótikus eredetű. Jómagam viszont a feltárásuk óta számtalanszor megfigyeltem, és fényképekkel illusztrálva is publikáltam a kétségtelenül román stílusú ablakok leírását (DÉNES 2001).

Ezek után a műemléki építész szakértő művészettörténészek szakpublikációi lehetnek perdöntőek abban a kérdésben, hogy meddig épülhettek falusi templomok román stílusban, és mikor vált kizárólagossá a gótika a falusi templomok építésében is. A kor legilletékesebb szakértőjének, LÖVEI PÁLnak a munkájából (1998) lesűrhettem, hogy a gótikus építészeti elemek Magyarországon a 12. század végén jelennek meg, de akkor – és még a 13. század első felében is – csak a király, a főurak és az egyházi vezetők építkezéseinek. A 13. század második felében már a városok középületein és templomain is jelentkeznek, a 14. század elején pedig, Károly Róbert uralkodása alatt a gótika kiszorítja minden területen a késő román formakincset. „A késői romanikával való teljes szakítás, a gótikus boltozat, tám- és nyílásrendszer általános elterjedése a polgári lakóházakon, a falusi templomokon csak a 14. század első felében zajlott le” (LÖVEI 1998: 41). Nagy Lajos korának (1342–1382) szakértője, DERCSÉNYI DEZSŐ ezt tömören így rögzíti: „A gótikus építészet stílusa [...] Lajos korában már egyeduralkodó volt” (DERCSÉNYI é. n.: 101).

A kérdés tehát eldőlt. A 14. század közepén már falusi templom is csak gótikus ablakokkal épülhetett volna. Aggtelek templomának román stílusú ablakocskái kétséget kizáróan igazolják, hogy a templom nyugati felének falai a tatárjárás előtt épültek. Ha pedig ott a tatárjárás előtt templom állt, akkor településnek is kellett lennie, és az is bizonyosra vehető, hogy a birtokos család kúriája, rezidenciája is a templom mellett állt.

A tatárjárás előtti Og település létére eddig a Baradlában, különösen a Szultán palaga feletti teremben előkerült kétségtelenül tatárjárás korabeli leletek utaltak. Ezt erősítette meg – mint már tárgyaltuk – az évszázadig lakatlan hely, *Ogtelek ~ Agtelek* nevének *-telek* utótagja. Ezt támasztották alá az általunk vizsgált és e vonatkozásban gondosan elemzett okiratok adatai is. Ugyancsak erre utalnak Aggtelek község templomának román kori ablakocskái is. Az említett tudományágak: a régészet, a nyelv- és történettudomány, valamint az építészet-, illetve művészettörténet által igazolt egzakt adatok, tények egymást erősítik. Külön-külön még lehetett bizonytalankodni, de ezek után biztosan állíthatjuk, hogy a mai Aggtelek területén már a tatárjárás előtt is állt *Og* nevű település.

2.8. Noak helyére vonatkozó következtetések. – *Terra Noak*, azaz Noak teljes birtoktest kétségtelenül azonos a mai Imolával, természetesen a török időkig önálló települést, illetve birtoktestet képező Csákány területe nélkül, amelyet csak elnéptelenedése után csatoltak *Csákánypusztá* néven a mai Imolához. A *Nouak alio nomine (Imo)la* megnevezést tehát szó szerint kell értelmeznünk: a „Novák, más néven Imola” valóban azt jelenti, hogy mindkét név ugyanazt a birtoktestet és települést jelöli.

A *particula terre Noakfew* megjelölés – az aggteleki templom tatárjárás előtti, román kori ablakainak előkerülése után biztosan állíthatom – az 1272. évi határjárásban a tatárok által elpusztított *Og ~ Ag* település birtoktestének a Kecőiek és Trizsiek közt felosztott területéből a Trizsi család Noak = Imola birtokához kapcsolt része volt. A felosztás határvonala a mai Trizs–Aggtelek–Imola hármas határtól az 1272. évi oklevél határjárásában említett négyes határig húzott, kissé ívelt vonallal határozható meg.

Az 1295. évi adásvételi szerződésben a Trizsiek ezt a részbirtokot csalással jócskán megnövelve, hamis határokkal adták el, de ez a Jósza-völgynek a Tekus-fiak részére történt királyi eladományozása nyomán kiderült, és azután helyreállították az évszázadokon át érvényes, törvényes megye- és birtokhatárokat. Ezek szerint Aggtelek soha nem volt Noak, és Noak sohasem volt Aggtelek. A templom román kori ablakainak előkerülése azt is bizonyítja, hogy a tatárok által elpusztított Og falu romos temploma körül épültek fel a 14. század első felében az újratelepített falu, Ogtelek házai. A tatárjárás előtti régi és az újratelepítés utáni új településhely tehát azonos. *Ogtelek ~ Agtelek*, azaz a mai Aggtelek területén nem volt soha a történelem során külön „ó faluhely” és egy – szerintem tévesen feltételezett – ’új telepes’-t jelentő szláv *novák*-ról elnevezett „új telepítvény”.

3. A *Noak* név eredete

3.1. Történészeink és nyelvészeink a *Noak* név etimológiájáról. – Az 1344. és 1358. évi oklevelek szövegét KUBÍNYI FERENC közölte először nyomtatásban. Az 1344. évi oklevél szövege előtti címsorokban *nováki birtokrész*-t említ (KUBÍNYI 1888: 133), az 1358. évi oklevél szövege előtti bevezető sorokban *Nováki Dénesről* és *Novák birtok*-ról ír (KUBÍNYI 1888: 203), holott a két oklevélben *Dyonisius de Noak*, illetve *possessio*

Noak szerepel. Ezek szerint ő úgy vélhette, hogy az oklevelekben szereplő *Noak* helynév elírás lehet, és *Novák*-nak kell olvasni akkor is, ha az oklevélben *Noak* áll.

CSÁNKI ugyan nem foglalkozik a helynév etimológiájával, de azzal, hogy a Gömör megyei helységek ismertetésében megvastagított címszóként a *Novák* nevet írta ki – bár a szövegben az 1344. évi *Nouak* alak után korrektül írja le az 1352. évi *Noak* alakot is – azt sugallja, hogy a település valós megnevezésének ő is a *Novák* alakot tartja, és az oklevelekben előforduló *Noak* névváltozat elírás lehet.

ILA már tudatosan foglalkozik a helynév etimológiájával, három helyen is leírja véleményét, de eltérően, sőt egymásnak ellentmondóan. 1. A Gömör megyei települések ismertetése során a megvastagított *Noák* címszó után zárójelben közli a különböző oklevelekben előforduló névváltozatokat: *Noak*, *Nouak*, *Noakfew*. Ezek közül ő – CSÁNKI követően – a *Novák* településnevet tartja hitelesnek. Így ír: „a falunév szerint az első telep a tatárjárás után kezdhetette meg a falu építését és valószínűleg szláv volt; »Novák«-nak, azaz 'új embernek' hívták.” Ehhez lap alji jegyzetet fűz: „*Novák* szláv szó, magyar jelentése: *új ember*. Ilyen elnevezés a XI–XII. században, amikor az új helységeket a minden hozzátétel nélküli személynévvel nevezték, aligha keletkezett volna” (G. 3: 131). Eszerint ő a *novák* szót nem személynévnek – és ezzel a *Noak* ~ *Nouak* ~ *Novák* helységnevet nem személynévi eredetűnek – tekinti, hanem afféle jelzőnek, ragadványnévnek, amely az első telepes e voltának megjelölésére szolgált. ILÁnak ezzel a szófejtésével nem tudok egyetérteni. A ragadványneveket, amelyekből utóbb gyakran családnevek lehetnek, mindig a környezet adja a hozzá csatlakozóknak, és nem az illetők saját maguknak. A környezet, természetesen a saját anyanyelvén. Nem tudom elképzelni, hogy ha egy színmagyar környezetbe – amilyen Hosszúszó, Kecő és Aggtelek környéke volt már akkor, amint ez a 13. század végi határjárásokban feljegyzett helynevekből is kitűnik (Gy. 2: 466) – betelepül egy szláv ember, akkor őt a magyar családok szláv nyelvű ragadványnévvel nevezték meg. 2. A *Noakfew* ~ *Noagfew* helynevet ILA tévesen Kánó földrajzi nevei közt említi, és lap alji jegyzetben hozzáfűzi, hogy e helynév első tagja a személynévi eredetű szláv *Novák* (G. 2: 477). 3. A Gömör megyéről írt négykötetes mű 1976-ban, utolsóként kiadott, a címdalton 1. kötetként megjelölt könyvében jelent meg harmadik magyarázata, amelyben összefoglalja a már korábban kiadott és a megye településeinek történetét egyenként ismertető három kötetben írottakat. Itt a Száraz-völgy településeit nevük eredete szerint csoportosítja, és a *Noák* helynevet a „nem személynévi szláv név” csoportba sorolja; indoklást nem fűz hozzá (G. 1: 103).

GYÖRFFY az 1295. évi oklevélben szereplő határjárást úgy értelmezi, hogy az adásvétel tárgyát képező Noaknak a bejárásban rögzített határa csekély eltéréssel Aggtelek mai határán fut. Ő ezek szerint Noakot – mint az előzőkben láthattuk, tévesen – Aggtelekkel azonosítja, és a két név etimológiájáról alkotott véleményét imígyen rögzíti: „1358-ban már megkülönböztetik Novákot Aggtelektől, amely jelentése szerint 'ő faluhely' és megkülönböztetés az 'új telepes'-t jelentő szláv *novak*-tól, nyilván az új telepítvénytől” (Gy. 2: 530). Sajnálatosnak tartom, hogy eszerint GYÖRFFY elfogadta ILA szófejtését, és részben arra alapozva alakította ki etimológiai véleményét, amelyet azután KISS LAJOS is befogadott a FNESz.-be.

KISS LAJOS a FNESz. 1978-ban megjelent első kiadásában nem említi a *Noah* ~ *Noak* helynevet, de az 1988. évi negyedik kiadásban, GYÖRFFYre hivatkozva, az *Aggtelek* címszó alatti korábbi szöveget kiegészítette: az 1348. évi *Ogtelek* helynév „az *agg* 'ó, régi'”

mn. és a *telek* 'faluhely' fn. összetétele. A település régi nevével a szláv eredetű és 'új telepes' értelmű *Novák* [1295/1315: *Noak*: Gy. 2: 530] van korrelációban".

Ide vezettek az eddigi kutatások. Vajon ez az eredeztetés az ország valamennyi középkori *Noak* helynevére érvényes lenne? Szükségesnek ítélttem kutatásom folytatását.

3.2. További kutatásaim eredményei. – Hont megye középkori okleveleit kutatva a *Noak* név alábbi adataira találtam. 1312 előtt a Hont megyei Noaki (*de Noak*) nemesek Százsd, illetve Bogátszázsd birtokosai voltak (BAKÁCS 1971: 78, 349; Gy. 3: 180), tehát Hontban is volt *Noak* nevű falu. Egy 1250-es években készült oklevél 1398. évi átiratában az előbbi nemes család neve már [*de N]ouak* alakban szerepel. E település emlékét GYÖRFFY szerint PESTYNÉL a Nagyörzsöny határában lévő *Nováki-dűlő* neve őrzi (Gy. 3: 223). Az 1394-ban feljegyzett *Predium Noukfeld*, *Noukfelde* nevet *Novákfölde* címszó alatt közli BAKÁCS (1971: 164), és hozzáfűzi: „Börzsönyhöz tartozó pusztá”. Eszerint az előzővel azonos helyet jelölte.

Egy 1358. évi oklevél szerint Mikola (ma Vámosmikola) és valószínűleg Pásztó is egy *Noak* nevű magister birtokában volt akkoriban (ZO. 3: 134–5, BAKÁCS 1971: 80, 349). Egy 1387. évi oklevélből megtudjuk, hogy e *Nouak* magister fiai Pásztót visszabocsátották Zsigmond királynak (ZsO. 1: 124).

1314-ben a zágrábi püspökséghez tartozó Csázma környékén *Noak fia János comes* birtokcserében egyezik meg (AOkl. 3: 302). 1320-ban *Nouach fia János* fiú utód nélküli halála után a birtok a zágrábi püspökre háramlott, aki akkor éppen a pápai udvarban, Avignonban volt, és ott kiállított oklevelével az elhunyt birtokát egy, a kíséretéhez tartozó nemesúrnak adományozta (AOkl. 5: 304).

Ez utóbbi oklevelek egyértelműen bizonyítják, hogy a középkorban a *Noah* ~ *Noak* ~ *Nouak* ~ *Nouach* nemcsak helynév, hanem személynév is volt. Ezek szerint a *Noak* helynevek személynévi eredetűek lehetnek, de szerintem nem a szláv *Novák* névből. A *Noah* német és angol nyelvterületen ma is élő személynév. Erről nemcsak a szótárakban győződtem meg: mind Németországban, mind Észak-Amerikában több *Noah* nevű férfit személyesen is ismerek.

A személynév etimológiáját fontolgatva, a *Noak* név korábbi etimológiai magyarázatait elvetve arra az eddig föl sem merült, senki által fel sem vetett feltételezésre jutottam, hogy a *Noah* ~ *Noach* ~ *Noak* ~ *Nouak* személy- és helyneveink eredetét a bibliai özönvíz bárkaépítőjének, Noénak eredeti nevében kereshetjük.

Célszerűnek láttam a kutatással a gyökerekig hatolni, de a Biblia, azon belül Mózes öt könyvének eredeti, héber szövegében szereplő eredeti név vizsgálatához szakértőhöz kellett folyamodnom. (Ez úton is hálásan köszönöm Deutsch Gábor tanár úr szíves segítségét.) Közreműködésével megállapítottam, hogy Mózes I. könyvében, az eredeti héber nyelven valóban ez az özönvíz bárkaépítőjének neve. A héber nyelvben azonban, mint a latinban és a németben is, van lágy meg kemény *h* hang, ez utóbbit a latin és a német *ch*-val írja, a héberben pedig külön betűk jelölik őket. Az Izraelben ma is gyakori személynévet az eredeti héber szöveg kemény *h*-val írja le, amelyet az izraeli lakosság is *ch*-val ír át latin betűkre, így a szóban forgó személynévet *Noach*-nak írják.

A lágy *h* (héh) és a kemény *h* (het) írásjelei között oly csekély a különbség, hogy az eredeti ótestamentumi héber szövegeket tanulmányozó közép-európai keresztény papok, teológusok már az ókorban sem mindig vették figyelembe. Valószínűleg így lett a kemény *h*-ból lágy *h*, a *Noach*-ból *Noah*, s így nyerhetett létjogosultságot a *Noah* forma,

amely angol és német nyelvterületen mai napig is hivatalos, ez áll a szótárainkban is a *Noé* név német és angol fordításaként. Miután a szóvégi lágy *h*-t általában nem ejtik, mint a magyar *méh* és *cseh* szavakban sem, ez oda vezetett már az ókorban, hogy egyre több fordító le sem írta a *Noah* név szóvégi néma *h* betűjét, így maradt belőle *Noa* vagy *Noe*. A nevet egyébként leggyakrabban a bárkájával összefüggésben birtokos alakban emlegették, *Noa* genitivusa *Noae*, németül *Noä*. A szótár külön feltünteti, hogy a *Noé bárkája* németül kétféle módon írható: *die Arche Noahs/Noä*.

A Bibliáról már a kereszténység első századaiban készültek különböző nyelvű és terjedelmű rész-, majd teljes fordítások. Még gót fordítás is született a 300-as években. A latin fordítások közül Szent Jeromosnak a 400-as évek elején befejezett, Vulgata néven ismert műve terjedt el a következő évszázadokban a legszélesebb körben. Míg a középkori német papok az Ótestamentumot az eredeti héber nyelven tanulmányozták, addig mindazok, akik az ótestamentumi szövegeket inkább latin nyelven ismerték meg, különösen az újlatin nyelvet beszélő franciák és olaszok, a Vulgátát használták – bár azt az eredetivel egyenértékűnek csak a tridenti zsinaton, a 16. század közepén ismerte el a katolikus egyház. Ebben a vízözön bárkásának neve *Noe* alakban szerepel, így ezt a személynevet ebben az alakban fogadták el, és a keresztségnél is ezt adták és adják ma is az újszülötteknek. Úgy látszik, hogy a német és angol nyelvterületen az eredeti *Noach* ~ *Noah* név ebben az alakjában a 400-as évekre már annyira meggyökeresedett, hogy a Vulgata névhasználata ellenére, a mai napig is kitartanak a *Noah* név mellett, és ma is erre keresztelnek újszülötteket.

3.3. A *Noak* név magyarországi megjelenése és eltűnése. – Magyarországon a kereszténység Szent István uralkodása alatt kezdett elterjedni. Ebben jelentős szerepe volt a mélyen vallásos Gizella bajor hercegnőnek, akivel István 995-ben kötött házasságot. „Gizella hercegnővel bajor papok és szerzetesek, vitézek, [...] derék és szorgalmas iparosok, földművesek és szolganépek özönlöttek be az országba, akik [...] a keresztény hittel együtt a nyugati műveltséget, a földművelést és ipart is meghonosították” (GALLA 1938. 1: 304–6). A kereszténység felvételével együtt járt a keresztelekor kapott, többnyire bibliai, ó- és újtestamentumi személynevek elterjedése. István királyunk után, még a 11. században két királyunk, Aba Sámuel és Salamon, valamint I. András fia, Dávid herceg is ótestamentumi személynevet viselt. Az Árpád-korból szép számmal ismerünk más ótestamentumi neveket is, számosan viselték például az *Ádám*, *Ábel*, *Ábrahám*, *Benjámín*, *Jákob*, *József*, *Mihály*, *Mózes* stb. személyneveket is (vö. ÁSzt.). Minthogy a keresztény papok nagy többsége német nyelvterületről érkezett hazánkba, ők a bibliai neveket a német nyelvben meghonosodott alakban, így az özönvíz bárkásának nevét *Noach* vagy *Noah*-ként adták az újszülötteknek. De jöttek olasz papok is, például még Szent István uralkodása alatt Velencéből Szent Gellért; illetve franciák is, akik a Vulgata nyomán *Noé* névre kereszteltek. A két névalak párhuzamosan terjedt el az országban már a 11–12. században, és ez tükröződik a személynévi eredetű Árpád-kori helynevekben is.

A német papok térítő, keresztelező tevékenysége során adott *Noach* ~ *Noah* személynevek és az ezekből lett helynevek középkori okleveleinkben *Noak* alakban maradtak fenn. A *Noah* ~ *Noach* személy- és helynevekben a *h*, illetve *ch* hangnak a középkori magyar nyelvben *k* hangként ejtésére és *k* betűvel írására való áttérés folyamatának szakszerű hangtörténeti magyarázatához HOFFMANN ISTVÁNTól kértem és kaptam segítséget, melyet ez úton is köszönök. A továbbiakban őt idézem: „Az a feltevés, hogy a *Noak*

hely- és személynévek, amelyek a 13–14. században viszonylag nagy számban tűnnek fel a magyarországi forrásokban, az indoeurópai nyelvekben széles körben elterjedt, végső soron héber eredetű *Noach* ~ *Noah* személynévre vezethetők vissza, az alábbi hangtörténeti körülményekkel támasztható alá. Az indoeurópai személynév szóvégi mássalhangzója palatoveláris zöngétlen spiránsként [χ] hangzik, amely a magyarba átkerülve az átvétel korától függően eltérő módon viselkedhetett. A legkorábbi átvételekben, amikor a magyar szavak végén is előfordult még ez a hang – többnyire a γ zöngétlen realizációjaként –, akkor az eredeti ejtésnek megfelelően kerülhetett át a magyar nyelvbe, majd később osztozott a hasonló hangszerkezetű magyar szavak hangtörténeti változásában: azaz a szóvégi χ vokalizálódott, és az előtte álló magánhangzóval diftongust alkotott. Ez a korán meginduló folyamat a 13. századra a magyarban lezárult (vö. E. ABAFFY 2003: 301–2), így szóvégi helyzetben ezt követően magyar szavakban χ nem szerepelt. Ennek megfelelően az ezután a magyarba bekerülő χ végű szavakat a nyelvhasználók hanghelyettesítéssel vették át, a kérdéses réshang zárhang megfelelőjét alkalmazva az ejtésben: egy [noaχ]-nak hangzó név ennek megfelelően a korabeli ejtésben [noak]-nak hangozhatott. Így ejthették tehát az adott időszakban a magyarba átkerült személynévet, és ennek megfelelően az ebből alakult helyneveket is. Így a kérdéses helynévi alakok korabeli lejegyzése pontosan tükrözi a korabeli kiejtésüket is.”

Az 1100-as években Magyarországon megerősödött a franciák hatása. A 12. század első felében II. István (1116–1131) nem sokkal halála előtt a franciaországi Premontreből Magyarországra hívott és Várad-hegyfokon letelepített francia szerzetesekkel behozta hazánkba a premontrei kanonokrendet (BENDA 1981. 1: 105). Ennek francia szerzetesei rövidesen létrehozták a jászói premontrei prépostságot, majd további prépostságaik sargadtak ki szerte az országban. A század második felében, III. Béla uralkodása alatt (1172–1196) jelentős francia cisztercita monostorok létesültek Magyarországon, amelyeknek a francia szerzetesei számos újabb apátságot szerveztek országszerte. A francia papok és szerzetesek természetesen a maguk nyelvén, a Vulgata nyomán *Noé* névre keresztelték azokat a gyermekeket, kiknek szülői az emberiséget megmentő özönvízi bárkáról kívánták elnevezni fiukat.

Ez idő tájt számos magyar fiatal szerzett diplomát francia egyetemeken, mint Anonymus is, aki aztán a királyi kancellárián dolgozott. A kereszténység felvételét követő évszázadban egyre több magyar születésű, magyar anyanyelvű fiatal férfi választotta továbbá a papi hivatást és a szerzetesi életet, vállalva az ehhez szükséges tanulmányokat, köztük a latin nyelv elsajátítását is. Ennek birtokában ők a szentírást a Vulgataból ismerték meg, amely a vízözön bárkását *Noé*-nak nevezi. Egyre több plébánián keresztelték magyar papok az újszülötteket. Közülük kerültek ki a hiteles helyek oklevélírói és átirói is, ők rögzítették nemcsak a királyi kancellária iratait, hanem magánokiratokat, ingatlanok adásvételi szerződéseit is, és rögzítették a határjárások adatait is.

A 11–12. században, amikor a birtokokat, településeket általában a birtokos pusztá személynévvel nevezték meg, egyaránt találkozunk *Noe* és *Noah* ~ *Noak* helynevekkel is. A földrajzi nevek az idők múltával gyakran megváltoznak. PAIS DEZSŐ okleveles adatok alapján vezeti le, hogyan alakult ki három magyar település mai *Novaj* neve a középkori *Noe* személynévi eredetű helynévből. A *Noe* név két egymás mellett álló magánhangzója közé beiktatott hiátustöltő *v* mássalhangzó által *Noue* lett, majd a szóvégi *e* diftongussá válásával a *Nouay* ~ *Noway* alakon át vált *Novaj*-já. Meggyőzően hivatkozik PAIS az Ehrenfeld-kódexre (azaz a Jókai-kódexre) is (PAIS 1916). Az általunk vizsgált *Noah* ~

Noak helyneveknél ugyanígy, az egymás mellett álló két magánhangzó közé a magyar nyelvérzék, az előzőkhöz hasonlóan beiktatott egy hiátustöltő *v* hangot, annyiival inkább magától értetődőnek érezve ezt, mert így a 14. századra már értelmét veszített *Noak* helynévből *Novák* lett, amely jól ismert ragadványnév, utóbb családnév volt.

A fentebbiek értelmében a 12. század végére, a 13. századra a *Noé* név fokozatosan kiszorította a *Noah*, illetve *Noak* nevet. Az 1300-as évek közepére már a *Noak* név az oklevélírók és másolók számára is értelmetlenné vált, így nem csodálhatjuk, ha a régi oklevelek átírásakor a *Noak* helynevet elírásnak vélték, és az átíratokba a már széles körben elterjedt, szláv eredetű *Nouak* ~ *Novák* nevet írták be, amely HAJDÚ MIHÁLY megállapítása szerint „a leggyakoribb magyarországi idegen eredetű családnév”, jelentése ’új lakos, új jobbágys, új ember valamely közösségben’ (CsnE. *Novák* a., vö. FARKAS 2010, VÖRÖS 2010).

3.4. Következtetés. – A középkori oklevelekben, az országban számos helyen előforduló *Noah* ~ *Noak* földrajzi nevek, amelyekből utóbb *Nouak* ~ *Novák* helynevek lettek, megítélésem szerint személynévi eredetűek. Az Ótestamentumban leírt özönvíz idején bárkát építő *Noach* ~ *Noah* ~ *Noak* – akit a Vulgata nyomán ma *Noé*-ként tartunk számon – héber eredetű neve a kereszténység felvétele során került be a magyar személynevek sorába, és e személynévből eredeztethetők az említett középkori *Noak* helynevek. Ez a származtatás véleményem szerint valamennyi középkori *Noak* helynévre érvényesnek tekinthető. Minthogy a magyar nyelvérzék e névben egymás mellett álló két magánhangzó közt hiátust érzett, oda hiátustöltő mássalhangzót illesztett be. Így a legtöbb *Noak* helynévből utóbb *Nouak* ~ *Novák* lett, de ezt a magyar nyelvérzék alakította ki, és nem valahonnan odavetődött szláv ’új emberek’, azaz *novák*-ok változtatták meg ily módon Magyarországon szerte tucatnyi vagy még több település nevét.

Hivatkozott irodalom

- E. ABAFFY ERZSÉBET 2003. Hangtörténet. In: KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar nyelvtörténet*. Budapest. 301–51.
- Anonymus = Anonymus: *Gesta Hungarorum*. Hasonmás kiadás. Budapest, 1975.
- AOkl. = KRISTÓ GYULA et al. szerk. 1990–. *Anjou-kori oklevéltár / Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia, 1301–1387*. Budapest–Szeged.
- ANTAL ISTVÁN BERTALAN 1990. Aggtelek helynevei. In: UJVÁRY ZOLTÁN szerk., *Gömör néprajza* 26. Debrecen. 5–45.
- ANTAL ISTVÁN BERTALAN 1966/1995. *Aggtelek község családjainak története*. Aggtelek.
- ÁSzt. = FEHÉRTÓI KATALIN 2004. *Árpád-kori személynévtár (1000–1301)*. Budapest.
- BAKÁCS ISTVÁN 1971. *Hont vármegye Mohács előtt*. Budapest.
- BENDA KÁLMÁN főszerk. 1981–1982. *Magyarország történeti kronológiája*. 1–4. Budapest.
- CSÁNKI DEZSŐ 1890–1913. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. 1–3., 5. Budapest.
- CsnE. = HAJDÚ MIHÁLY 2010. *Családnevek enciklopédiája*. Budapest.
- DÉNES GYÖRGY 1957. A túraútvonalak részletes ismertetése. In: JAKUCS LÁSZLÓ szerk., *Aggtelek és vidéke útikalauz*. Budapest. 157–233, 283–91.
- DÉNES GYÖRGY 1960a. Fáklyás expedíció a Baradlában. *Természetjárás* 1960. március: 10–1.

- DÉNES GYÖRGY 1960b. A Baradla név eredete. *Karszt- és Barlangkutató Tájékoztató* 1960. júl.–aug.: 373–4.
- DÉNES GYÖRGY 1961. Az Imolai-barlang feltárása. *Karszt- és Barlangkutató* 1961/1: 31–4.
- DÉNES GYÖRGY 1973. A királyi halászóvizek Árpád-kor végi felügyelői, a vízóvók. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 12: 121–7.
- DÉNES GYÖRGY 1979. A Jósua és mellékvizei az Árpád-kori oklevelekben. *Hidrológiai Tájékoztató* 1979. április: 36–8.
- DÉNES GYÖRGY 1983. *A Bódvaszilasi-medence 700 éves története*. Borsodi Kismonográfiák 16. Miskolc.
- DÉNES GYÖRGY 1992. *Az Aggteleki Nemzeti Park területének Árpád-kori történeti földrajza. I. Gömöri rész*. Kézirat. Az Aggteleki Nemzeti Park Adattára.
- DÉNES GYÖRGY 1997. The source of the Jósua stream and the name of the town Jósua. In: ERIKA TÓTH – RÓBERT HORVÁTH eds., *Research in Aggtelek National Park and Biosphere Reserve*. Aggtelek. 247–51.
- DÉNES GYÖRGY 1998. Történeti áttekintés a XIX. század második feléig. In: BAROSS GÁBOR szerk., *Az Aggteleki Nemzeti Park*. Budapest. 338–77.
- DÉNES GYÖRGY 2001. Fejezetek Aggtelek történetéből. In: BÓDIS ISTVÁNNÉ – DÉNES GYÖRGY – JAKUCS LÁSZLÓ: *Aggtelek – a magyar állam alapításának ezredik évfordulóján*. Aggtelek. 39–76.
- DÉNES GYÖRGY 2007. Jósua kezdetei. *Jósua Hélytörténeti Füzetek* 27: 7–13.
- DÉNES GYÖRGY 2011. Erős vár volt a Baradla. In: HAZSLINSZKY TAMÁS szerk., *100 éves a szervezett magyar barlangkutató*. Budapest. 15–21.
- DÉNES GYÖRGY 2012a. A bolgárok hódításai és telepítései a Kárpát-medencében a magyar honfoglalás előtt. In: TÓTH ARNOLD szerk., *Néprajz – Muzeológia. Tanulmányok a múzeumi tudományok köréből a 60 éves Viga Gyula tiszteletére*. Miskolc. 52–64.
- DÉNES GYÖRGY 2012b. Jósua temploma. *Ház és Ember. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve* 24: 81–90.
- DERCSÉNYI DEZSŐ é. n. *Nagy Lajos kora*. Budapest.
- F. = FEJÉR, GEORGIUS 1829–1844. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* 1–11. Budae.
- FARKAS TAMÁS 2010. *Novák: egy idegen eredetű családnév és a magyar családnévanyag*. *Magyar Nyelv* 106: 169–82.
- FNESZ. = KISS LAJOS 1978¹, 1988⁴: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest.
- FORGON MIHÁLY 1909. *Gömör-Kishont vármegye nemes családai*. 1–2. Kolozsvár.
- GALLA FERENC 1938. Szent István apostoli tevékenysége és e téren ismertebb munkatársai. In: *Szerédi Jusztinián szerk., Emlékkönyv Szent István király halálának 900. évfordulóján*. 295–328. Budapest.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–1998. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Budapest.
- HECKENAST et al. = HECKENAST GUSZTÁV – NOVÁKI GYULA – VASTAGH GÁBOR – ZOLTAY ENDRE 1968. *A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban. A honfoglalástól a XIII. század közepéig*. Budapest.
- ILA BÁLINT 1940. Település és nemesség Gömör megyében a középkorban. *Turul* 51: 1–28.
- ILA BÁLINT – BORSA IVÁN 1993. *Az Abaffy család levéltára 1247–1515. A Dancs család levéltára 1232–1525. A Hanvay család levéltára 1216–1525*. Budapest.
- G. = ILA BÁLINT 1944–1976. *Gömör megye* 1–4. Budapest.
- JAKUCS LÁSZLÓ 1952. *Aggteleki cseppkőbarlang*. Budapest.
- JAKUCS LÁSZLÓ 1962. *A fagyvífáklyás expedíció*. Budapest.

- KATONA TAMÁS szerk. 1981. *A tatárjárás emlékezete*. Budapest.
- KNIEZSA, ISTVÁN 1963. Charakteristik der slawischen Ortsnamen in Ungarn. *Studia Slavica* 9: 27–44.
- KUBINYI FERENCZ 1888. *Oklevelek Hontvármegyei magán-levéltárából*. *Diplomatarium Hontense*. 1. Budapest.
- LŐVEI PÁL 1998. Romanika és gótika. In: SISA JÓZSEF – DORA WIEBENSON szerk., *Magyarország építészetének története*. Budapest. 21–61.
- MÁLYUSZ ELEMÉR – BORSÁ IVÁN 1988. *A Szent-Ivány család levéltára 1230–1525*. Budapest.
- OKLSZ. = SZAMOTA ISTVÁN – ZOLNAI GYULA 1902–1906. *Magyar oklevél-szótár*. Budapest.
- PAIS DEZSŐ 1916. Helynévmagyarázatok. *Magyar Nyelv* 12: 78–80.
- PATEK ERZSÉBET 1960. Aggtelek – Baradla-barlang. *Régészeti Füzetek* 13: 31–2.
- PESTY = PESTY FRIGYES 1864–1865. évi helynévgyűjteménye. OSZK Kézirattár.
- Reg.Arp. = *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. *Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica*. [I–II/1.] Szerk. SZENTPÉTERY IMRE. Budapest. 1923–1943, [II/2–4.] Szerk. SZENTPÉTERY IMRE – BORSÁ IVÁN. Budapest. 1961–1987.
- SÁRKÖZY SEBESTYÉN 2006. *A történeti Torna megye településtopográfiája a kezdetektől a 18. század elejéig*. Perkupa–Miskolc.
- ŠMILAUER, VLADIMIR 1932. *Vodopis starého Slovenska*. Praha–Bratislava.
- SZABLYÁR PÉTER 2012. [Jósvafő] Településtörténet. In: *Ház és Ember. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve* 24. 13–20.
- SZENTES GYÖRGY 2011. Az első barlangozások, az első barlangos cikk, avagy az egyik legrégebbi kutatótárs emlékei. In: HAJDÚ MIHÁLY – TÓTH ÁLMOS – BÁRTH M. JÁNOS szerk., *Karszt, történelem, helynevek. Köszöntők és tanulmányok a 88 éves Dénes György tiszteletére*. Budapest. 37–40.
- TESZ. = BENKŐ LORÁND főszerk. 1967–1984. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–4. Budapest.
- VASS IMRE 1831. *Az Aggteleki barlang leírása*. Pest.
- VÖRÖS FERENC 2010. Mutatvány a mai magyar családnévatalasz előmunkálataiból. *Magyar Nyelv* 106: 156–69.
- Vulgata = *Nova Vulgata*. Vatikán, 1986.
- ÁÚO. = *Árpád-kori új okmánytár / Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* 1–12. Közzé teszi WENZEL GUSZTÁV. [1–9.] Pest, [10–12.] Budapest. 1860–1874.
- ZO. = *A zichi és a vásonkeői gróf Zichy-család idős ágának okmánytára* 1–12. Szerk. NAGY IMRE et al. Pest/Budapest, 1871–1931.
- ZsO. = *Zsigmond-kori oklevéltár* 1–10. Összeáll. [1–2.] MÁLYUSZ ELEMÉR, [3–7.] MÁLYUSZ ELEMÉR kéziratát kiegészítette és szerk. BORSÁ IVÁN, [8–9.] BORSÁ IVÁN – C. TÓTH NORBERT, [10.] C. TÓTH NORBERT. Budapest, 1951–2007.

DÉNES GYÖRGY

GYÖRGY DÉNES, *Noak* place and personal names

In the 13th–14th-century charters, several settlements or lands called *Noah* ~ *Noach* ~ *Noak* are listed from distinct parts of Hungary, of which the most frequently mentioned one, *Noak* in Gömör county is discussed in the present paper. Analysis of data appearing in charters and localization of relevant place names taken from inspections of landmarks have proved that this settlement was

equivalent to (the territory of) the present-day village of Imola. *Noak* as a settlement name has its origin in the biblical personal name *Noach*, which in the Vulgate is given as *Noe*. In 11th–12th-century Hungary, as Christianity was spread mostly by German missionaries, *Noah*, the original form of the biblical Hebrew name, still in current use in German and English language areas, had become established. As a result of regular Hungarian sound changes, this finally survived as *Noak*. This form, not recognized by Hungarian priests educated on the basis of the Vulgate, later acquired an intrusive *v* and changed into *Novák*. This happened to be identical with the most frequent Hungarian family name of foreign origin, meaning ‘new man’ in the languages of the Slavic ethnic groups then living in the territory of Hungary.